

УДК 378.1:358

© Дранко А.А.

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ В ЛЬОТНИХ ЕКІПАЖАХ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Багато вітчизняних педагогів і психологів, які займаються проблемами вищої школи, досить обґрунтовано довели, що якості особистості значною мірою залежать від характеру її діяльності (Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, Л.І. Божович, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, Л.Д. Столяренко). Однак аналіз стану роботи з професійної підготовки пілотів цивільної авіації, особливо визначення умов та факторів формування їхньої взаємодії в екіпажах, показав, що ця проблема ще мало вивчена. Сьогодні в сучасному суспільстві виникло протиріччя між потребою держави у висококваліфікованих пілотах, спроможних уміло управляти екіпажем, бути лідерами своїх колективів і володіти реальним рівнем професійної взаємодії в екіпажах [5, 6, 7, 10, 12].

Постановка завдання. Метою цієї статті є розгляд проблеми взаємодії пілотів у льотних екіпажах, основних наукових підходів до аналізу цієї проблеми, специфіки праці пілотів цивільної авіації та їхньої підготовки у ВНЗ, негативних факторів у їхній підготовці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок активного використання поняття „колективний суб'єкт діяльності” у вітчизняній психології припадає на кінець 1970-х – початок 1990-х років. Це поняття психологи почали розробляти в межах концепції спільної діяльності. На той час переважали експериментальні дослідження. Теоретичне їхнє узагальнення збагатило психологію глибшою розробкою таких понять, як „група”, „колектив”, „міжособистісні відносини”, „задоволеність трудовою діяльністю й колективом”.

Сьогодні науковці все активніше усвідомлюють наукову та практичну доцільність систематизації та обґрунтування теоретичних і методичних засад спільної діяльності майбутніх фахівців. Так, у дисертаціях України останніх років досліджувались такі аспекти цієї проблеми: підвищення управлінської компетентності керівників навчальних закладів (Р.П. Вдовиченко, О.І. Зайченко та ін.), теорія і практика підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності (В.І. Свистун), теоретичні і методичні основи підготовки інженера у ВНЗ до майбутньої управлінської діяльності (О.Г. Романовський), підвищення управлінської компетентності військових керівників (В.С. Афанасенко, О.В. Бойко, Т.М. Мацевко та ін.).

Виклад основного матеріалу. Підготовка льотного екіпажу до виконання польоту виступає як різновид діяльності авіаційних колективів і являє собою мотивований процес виконання льотними екіпажами завдань з метою досягнення високої готовності до здійснення авіаційних перевезень. За змістом у цьому процесі умовно можна виділити два відносно самостійних, але перебуваючих у єдності етапи:

1. Етап підготовки льотних екіпажів. Підготовка льотного екіпажу до польотів виступає як різновид навчальної діяльності авіаційних колективів і являє собою мотивований процес. Самопідготовка авіаторів до виконання професійних обов'язків, наземна підготовка екіпажів у відповідності з керівними документами, тренажі займають приблизно 35-40 % службового часу.

2. Етап практичного виконання польотів, що займає 60-65 % службового часу.

Аналіз наукової літератури, практичного досвіду діяльності льотчиків, наші емпіричні дані свідчать, що найбільш важливими якостями майбутніх пілотів виступають провідні риси характеру, які визначають успішність у льотній діяльності (наприклад, рішучість і сміливість в екстремальній ситуації), для командира екіпажу багатомісного літака – лідерські якості; глибокий інтерес до льотної діяльності та палке бажання стати пілотом-майстром; нервово-психічна стійкість (наприклад, витримка, самоконтролювання); особливості темпераменту (сила, рухливість, врівноваженість нервових процесів); психомоторні властивості; особливості перебігу психічних пізнавальних процесів: широке

розподілення, швидке перемикання та стійкість уваги, швидкість мислення, розвинута пам'ять, прагнення вдосконалювати свою майстерність, розвинуті процеси сприймання; фізична витривалість: швидкість і точність складних рухових реакцій; окремі емоційно-вольові процеси (стресостійкість, наполегливість); фізичні якості. Однак особливого значення під час польотів набуває взаємодія в екіпажі.

Аналіз філософської, соціологічної, психологічної і педагогічної літератури з проблеми міжособистісної взаємодії дозволив виділити декілька підходів до аналізу даного феномена: *діяльнісний, інтерактивний та комунікативно-інформаційний*. Їхня різноплановість і неоднозначність пояснюється багатоаспектністю і надзвичайною складністю цього феномена категорії науки.

З позиції *діяльнісного підходу* міжособистісна взаємодія – це складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами в спільній діяльності і включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії поведінки, сприйняття і розуміння іншої людини. Таке розуміння міжособистісної взаємодії ґрунтується на наступних методологічних положеннях.

Питання про міжособистісну взаємодію у дослідженнях Б.Г. Ананьєва співвідноситься з трьома взаємопов'язаними сферами людської діяльності: пізнавальної, суспільно-виробничої та суспільно-комунікативної. Суть його підходу полягає у визнанні того, що в людині поєднуються суб'єкти праці, спілкування і пізнання, які визначають організацію людини в цілому як суб'єкта діяльності і особистості. Б.Г. Ананьєв відзначає, що форма взаємодії може бути різною в залежності від тих засобів, які використовуються у суспільно комунікативній сфері діяльності людей як одного з трьох планів взаємодії людини з навколишнім середовищем, з іншими людьми. Диференціюються сфери людської діяльності, перш за все, в залежності від зміни спрямованості, спільної мети життєдіяльності людини, у відповідності з чим умовно розмежовуються три взаємопов'язані та взаємообумовлені сфери діяльності: суспільно-виробнича (праця), пізнавальна (пізнання), суспільно-комунікативна (спілкування) [1].

О.М. Леонтьєв розкриває міжособистісну взаємодію як реалізацію та актуалізацію суспільних відносин в двох аспектах: як процес такої актуалізації і як її умова або спосіб. Сам процес діяльності він розглядає як такий, який актуалізує громадське ставлення, розмежовуючи процес спілкування і взаємодії [8].

Методологічною основою дослідження взаємодії в умовах групи є концепція А.А. Бодальова, суть якої полягає в підкресленні ролі спільної діяльності індивідів у детермінації змісту колективної взаємодії. Згідно з цією концепцією, «практика спілкування, спільної праці, спільного життя людей є... не тільки джерелом накопичуваних індивідом знань про людей, але разом із тим ця практика виконує функцію критерію об'єктивності таких знань» [4]. А.А. Бодальов трактує пізнання і взаємодію людей один з одним як обов'язковий елемент спільної діяльності. Правильність і успішність взаємосприйняття і відображення людьми один одного забезпечує позитивні результати спільної діяльності суб'єктів спілкування. Головними видами діяльності, в яких люди виступають суб'єктами пізнання інших людей; на думку вченого, є спілкування і праця.

Таким чином, учені, які розділяють діяльнісний підхід щодо дослідження проблеми міжособистісної взаємодії, розглядають його як процес встановлення і розвитку контактів між людьми, які обумовлені спільною діяльністю і включають в себе, поряд з обміном інформацією, сприймання та розуміння партнерів, вироблення єдиної стратегії поведінки і діяльності (Г.М. Андреева, О.М. Леонтьєв, Л.П. Буєва, Петровський А.В., Б.Ф. Ломов, М.Г. Ярошевський). Це трактування міжособистісної взаємодії базується на таких методологічних положеннях: єдність суспільних і міжособистісних відносин; безпосередня включеність процесу спілкування в систему виробничих відносин; єдність спілкування та діяльності.

Комунікативно-інформаційний підхід до дослідження міжособистісної взаємодії базується на теорії зв'язку та інформації. В руслі цього підходу визначаються як компоненти комунікації, так і особливості комунікатора й аудиторії, ситуації, структури,

організації і стилю смислового і семантичного змісту мовного повідомлення. Даний підхід дозволяє визначити критерії, способи та умови ефективності комунікації, що спирається на врахування специфіки перебігу психічних процесів в умовах передачі інформації по каналу зв'язку.

Цей підхід співвідноситься з теорією зв'язку і теорією інформації та знаходить відображення в загальнопсихологічних роботах Ч.Остуда, Дж.Міллера, Д.Бродбента і роботах із комунікації Г.Гейнера, Д.Берло та ін. Звертаючись до роботи Г.Лассвелла, який сформулював завдання дослідження формулою: хто, що передав, по якому каналу, кому, з яким ефектом, - цей підхід спрямований в основному на вивчення психологічних особливостей прийому (сприйняття) інформації, характеристик комунікатора й аудиторії, умов, засобів спілкування і т.ін.

Так, у досить близьких одна до одної загальних моделях комунікації намічаються як самі компоненти комунікації (в більш загальному вигляді: джерело-повідомлення-канал-одержувач), так і галузь їх вивчення (особливостей комунікатора й аудиторії, умов комунікації, ситуації, засобів і т. ін., мовної структури, організації та стилю повідомлення, його смислового і семантичного змісту і т. ін.). Отримані в експериментах висновки в основному відносяться до ефектів і форм реакції аудиторії, тобто до ефекту зворотного зв'язку, характеристик самої аудиторії і до сфери впливу на систему соціальних установок або їх конверсії. Поняття «інформація», «система», «зворотний зв'язок» є центральними в цьому підході [3].

У рамках комунікативно-інформаційного підходу визначаються критерії, умови і способи ефективності міжособистісної взаємодії на основі обліку специфіки перебігу психічних процесів в умовах передачі інформації по каналу зв'язку. При цьому уточнюється саме поняття комунікації та взаємодіючих суб'єктів як систем.

Комунікативно-інформаційний підхід дозволяє наочно представити схему міжособистісної взаємодії, що використовується в сучасній науці в усьому різноманітті входячих до неї ланок (джерело, ситуація, канал зв'язку, зворотний зв'язок тощо). Але цей підхід не розкриває внутрішньої природи цієї взаємодії, характеру двосторонньої активності його об'єктів і т.ін. Для того, щоб розкрити цю природу, необхідний підхід, що дозволяє не тільки встановити зв'язок промовця та слухачів, але й визначити її психологічні механізми. Це можна зробити тільки через аналіз потреб і мотивів, цілей і завдань діяльності, її психологічної структури, особливості суб'єктів, іншими словами, на основі діяльнісного підходу.

Слід особливо відзначити можливість використання комунікативно-інформаційного підходу в педагогічних і методичних дослідженнях, в яких визначаються всі вхідні в процесі комунікації ланки (канал зв'язку, зворотний зв'язок, ситуація, джерело тощо). Використання даного підходу дозволяє детально розглянути один з аспектів міжособистісної взаємодії – комунікативний, здійснюваний за допомогою вербальних і невербальних засобів, залишаючи осторонь питання про сам психологічний механізм процесу міжособистісної взаємодії.

З позицій *інтерактивного (соціально-психологічного)* підходу міжособистісна взаємодія розглядається в контексті спільної взаємодії людей. У руслі цього підходу підкреслюється нерозривність зв'язку комунікації (або спілкування) і інших більш широких планів взаємодії людей.

В його рамках мова йде про функціональну та рівневу організацію взаємодії (Г.М. Андрєєва, А.А. Бодальов, О.А. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, Л.А. Карпенко, В.Н. Панферов, Б.Д. Паригін, Е.Ф. Тарасов та ін). Так, визначаючи міжособистісну взаємодію як взаємодію людей, змістом якого є взаємне пізнання й обмін інформацією за допомогою різних відносин, сприятливих для процесу спільної діяльності, В.Н. Панферов виділив у ньому чотири моменти: зв'язок, взаємодія, пізнання, взаємовідношення. У відповідності з цим автор виділяє чотири підходи до вивчення міжособистісної взаємодії: комунікативний, інформаційний, гностичний (пізнавальний) і регулятивний.

Б.Ф. Ломов виділив три сторони (функції) міжособистісної взаємодії: інформаційно-

комунікативну, регуляційно-комунікативну та афективно-комунікативну, підкреслюючи обов'язковість власне комунікативного компонента як прийому і передачі спілкування, регуляції поведінки і наявності відносини, переживання, тобто афективного компонента [9].

У рамках інтерактивного підходу особливий інтерес для нашого дослідження представляє концепція Б.Д. Паригіна, який характеризує феномен міжособистісної взаємодії, вводячи категорію «взаєморозуміння», що представляє статистичну характеристику. Згідно з думкою автора, в процесі міжособистісної взаємодії здійснюється взаєморозуміння, при цьому функції встановлення взаєморозуміння підпорядковані всім іншим функціям. Розглядаючи міжособистісні взаємодії, Б.Д. Паригін виділяє такі функції: встановлення взаєморозуміння, передача інформації, експресія і психологічний вплив. Автор пропонує виділити такі параметри міжособистісної взаємодії:

- психологічний контакт, який виникає між індивідами і реалізується в процесі їхнього взаємного сприйняття один одним;
- обмін інформацією за допомогою вербального і невербального спілкування;
- взаємодія і взаємовплив один на одного [11].

Характеризуючи параметри міжособистісної взаємодії, Д.Б. Паригін виділяє три його основні характеристики:

- зміст і спрямованість (ідентифікуюче і обособлююче спілкування);
- форма (вербальне і невербальне спілкування, безпосереднє, міжособистісне і опосередковане);
- способи зв'язку змісту і форми в процесі спілкування (наслідування, зараження, навіювання, переконання) [11].

Аналіз представлених підходів дозволяє у зв'язку із заявленою проблемою розглядати діяльнісний підхід як найбільш відповідаючий цілям дослідження. Саме його використання розкриває механізм здійснення міжособистісної взаємодії, аналіз його мотивів і цілей, особливості його суб'єктів, а також характеристику психологічної структури, які і складають його безпосередньо психологічний механізм [8].

Із зарубіжних теорій взаємодії в групі найбільш відома концепція Б.Такмена. Запропонована ним двомірна, або двофакторна, модель описує динаміку групової взаємодії, виходячи з урахування умов, у яких формується група; наявності двох сфер (вимірювань, факторів) групової активності – ділової (рішення групової задачі) та міжособистісної (розвиток групової структури); положення групи в гіпотетичній послідовності розвитку, тобто до відповідної стадії.

Згідно з моделлю, в кожній із зазначених сфер передбачається проходження групою чотирьох послідовно змінюючих один одного етапів. У сфері міжособистісної активності до них відносяться:

- 1) стадія «перевірки і залежності», що передбачає орієнтування членів групи в характері дій один одного і пошук взаємоприйнятної міжособистісної поведінки в групі;
- 2) стадія «внутрішнього конфлікту», основна особливість якої – порушення взаємодії і відсутність єдності між членами групи;
- 3) стадія «розвитку групової згуртованості», що досягається за допомогою поступової гармонізації відносин, зникнення міжособистісних конфліктів;
- 4) стадія «функціонально-рольової співвіднесеності», яка в основному пов'язана з утворенням рольової структури групи.

Із позицій вітчизняної педагогіки і психології [2], важливою умовою розвитку взаємодії в умовах групи є спосіб організації учасників у процесі реалізації конкретної групової діяльності, обумовлений вимогами, що висувуються самим змістом діяльності певними характеристиками. Це виражається в тому, що в одному випадку діяльність може ставити учасників її здійснення у відносини взаємозалежності, коли дії одного з членів групи будуть обумовлювати дії іншого її члена і навпаки. В іншому випадку реалізація групової діяльності здійснюється членами групи незалежно один від одного.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного

дослідження можна зробити такі висновки:

1. Проблема взаємодії пілотів у льотних екіпажах на сьогодні залишається актуальною. Її різноплановість і неоднозначність пояснюється багатоаспектністю і надзвичайною складністю цього феномена науки.

2. Основні наукові підходи, що пояснюють цю проблему, - діяльнісний, інтерактивний та комунікативно-інформаційний.

3. Особливого значення для нашого дослідження набуває діяльнісний підхід, як складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між членами екіпажу, породжуваний потребами в спільній льотній діяльності, що включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії поведінки, сприйняття і розуміння іншої людини.

У подальшому планується визначити педагогічні умови формування взаємодії курсантів-пілотів цивільної авіації під час наземної підготовки.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Комплексное изучение человека и психологическая диагностика / Б.Г. Ананьев // Вопросы психологии. - 1968. - № 6. - С. 21–33.
2. Андреева Г. М. Межличностное восприятие в группе / Г. М. Андреева. - М.: Изд-во МГУ, 1981. -295 с.
3. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л.И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности. - М., 1981. – С. 3–19.
4. Психология межличностного познания : сб. ст. / под ред. А. А. Бодалева ;Акад. пед. наук СССР. - М. : Педагогика, 1981.–224 с.
5. Дараганова Н. В. Авіаційний персонал цивільної авіації України : поняття та склад / Н. В. Дараганова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 170–173.
6. Зиньковская С. М. Современные виды подготовки летного состава гражданской авиации в области человеческого фактора / С. М. Зиньковская // Образование и наука. – 2006. - № 6. - С. 71–83.
7. Ковтюх Н. Г. Организация летной работы / Н. Г. Ковтюх. - К.: КИИГА, 1992. - 148 с.
8. Леонтьев А.Н. Проблемы деятельности в психологии / А. Н. Леонтьев // Вopr. психологии. – 1982. – № 6. - С. 105–109.
9. Ломов Б.Ф. Инженерная психология в военном деле / Б. Ф. Ломов. - М.: Воениздат, 1983. – 223 с.
10. Макаров Р. Н. Психологические основы дидактики летного обучения / Р. Н. Макаров, Н. А. Нидзий, Ж. К. Шишкин. – М.: МАКЧАК, ГЛАУ, 2000. – 534 с.
11. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории : [монография] / Б. Д. Парыгин. - М. : Мысль, 1971. – 351 с.
12. Пономаренко В.А. Психологические проблемы авиации и космонавтики в XXI веке / В. А. Пономаренко // Вестник МНАПЧАК: [сб. трудов] / Международная Академия проблем человека в авиации и космонавтике. – 2002. – № 2. – С.6–10.

Дранко А.А.

Педагогічні аспекти взаємодії в льотних екіпажах: основні підходи до аналізу проблеми

У статті розглядається проблема взаємодії в льотних екіпажах, основні наукові підходи до аналізу цієї проблеми, специфіка праці пілотів цивільної авіації та їхньої підготовки у ВНЗ, а також негативні фактори їхньої підготовки.

Ключові слова: пілоти цивільної авіації, взаємодія в льотних екіпажах, специфіка праці пілотів цивільної авіації, підготовка майбутніх пілотів у ВНЗ.

Дранко А.А.

Педагогические аспекты взаимодействия в летных экипажах: основные подходы к анализу проблемы

В статье рассматривается проблема взаимодействия в летных экипажах, основные научные подходы к анализу этой проблемы, специфика труда пилотов гражданской авиации и их подготовки в ВУЗ, а также негативные факторы их подготовки.

Ключевые слова: пилоты гражданской авиации, взаимодействие в летных экипажах, специфика труда пилотов гражданской авиации, подготовка будущих пилотов в ВУЗ.

Dranko A.

Interaction in Flight Crew: Basic Scientific Approaches to Problem Analysis.

This paper considers the problem of interaction in the flight crew, the main scientific approaches to the analysis of the problem, specific work of civil aviation pilots and their training in universities, the negative factors of training.

Keywords: civil aviation pilots, flight crews in the interaction, specific work of civil aviation pilots, train future pilots in high school.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.